

**YOLG‘ON AXBOROT (FAKE NEWS) TAHDIDI: SOXTA
MA‘LUMOTLARNING JAMIYATGA IJTIMOIIY VA IQTISODIY
TA‘SIRI.**

Ochilova Gulsanam.

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Raqamli iqtisodiyot va axborot texnologiyalari

fakulteti 1-bosqich talabasi.

gulsanamochilova420@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada soxta yangiliklar (fake news) muammosi va uning jamiyatga ijtimoiy hamda iqtisodiy ta'siri chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda yolg'on axborotlarning ijtimoiy ongga chalg'itishi, jamiyatda ishonch inqirozini keltirib chiqarishi va fuqarolarning noto'g'ri qarorlar qabul qilishiga sabab bo'lishi ko'rsatib o'tilgan. Ayniqsa, soxta xabarlarining moliyaviy bozorlar, marketing, reklama va xalqaro savdo jarayonlariga salbiy ta'siri raqamli axborot muhiti sharoitida alohida urg'u bilan yoritiladi.

Kalit so'zlar: soxta yangiliklar, dezinformatsiya, axborot ishonchliligi, medial savodxonlik, iqtisodiy tahdid, ijtimoiy ong, sun'iy intellekt, raqamli xavfsizlik.

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalarning tez sur'atlar bilan rivojlanishi axborot olish jarayonini keskin o'zgartirdi. Bugungi kunda har bir inson ijtimoiy tarmoqlar, veb-saytlar va ommaviy axborot vositalari orqali son-sanoqsiz ma'lumotlarga duch keladi. Ammo axborot oqimining bunday kuchli bo'lishi, ayni paytda, uning sifati va ishonchliligiga putur yetkazmoqda. Ayniqsa, soxta yangiliklar (fake news) muammosi global miqyosda dolzarb masalaga aylanib ulgurgan. Zamonaviy axborot makoni insoniyat hayotining ajralmas qismiga aylangani sari, undagi ishonchlilik masalasi tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Ular nafaqat yolg'on ma'lumot tarqatish, balki ommaviy manipulyatsiya vositasi sifatida ishlatilmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy tarmoqlar soxta axborotlarni tarqatishda asosiy platformaga aylangan. Bu esa odamlar orasida ijtimoiy ong shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi.

Soxta yangiliklar – bu ataylab yoki noaniqlik asosida tarqatilgan noto‘g‘ri, yolg‘on yoki manipulyativ ma‘lumotlar bo‘lib, ularning asosiy maqsadi odamlar ongini chalg‘itish, ularning qarorlariga ta‘sir ko‘rsatish yoki jamoatchilik fikrini o‘zgartirishdan iborat. Bunday xabarlar ko‘pincha siyosiy kampaniyalar, iqtisodiy manfaatlar yoki ijtimoiy muhitni boshqarish vositasi sifatida ishlatiladi.

“**Fake news**” iborasi esa XX asr oxiri va XXI asr boshlarida keng qo‘llanila boshlandi. Ayniqsa, 2016-yilgi AQSh prezidentlik saylovlari paytida bu atama ommaviy axborot vositalarida va siyosiy diskursda markaziy mavzuga aylandi. O‘sha davrda ijtimoiy tarmoqlar orqali millionlab foydalanuvchilarga yolg‘on siyosiy xabarlar yetkazilgan, ularning bir qismi keyinchalik saylovchilarning qarorlariga ta‘sir qilgani aniqlangan. Shu davrdan boshlab “fake news” faqat siyosiy manipulyatsiya vositasi bo‘lib qolmay, balki ommaviy axborot vositalarining ishonchliligiga bo‘lgan munosabatni ham keskin o‘zgartirdi. Shuningdek, “clickbait” (klik uchun yozilgan sarlavhalar) usuli orqali yangilik saytlar ko‘proq o‘quvchi jalb qilish maqsadida yolg‘on yoki shubhali axborotlar tarqatishga moyil bo‘lib qolishdi. Bu hodisa iqtisodiy foyda olish, reklama daromadlarini oshirish kabi omillar bilan bog‘liqdir. Natijada, haqiqatga zid, biroq odamni qiziqtiradigan sarlavhalar orqali noto‘g‘ri axborotlar tezda ommalashib ketmoqda. Soxta yangiliklar, ayniqsa, sun‘iy intellekt, algoritmlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqaladigan zamonaviy shakllarda yanada xavfli tus olgan. Bugungi kunda har kim biror grafik, video yoki maqolani soxtalashtirib, uni haqiqatdek ko‘rsatishi mumkin. Deepfake texnologiyasi bunga yaqqol misoldir — real inson obrazidan foydalanib, yolg‘on bayonotlar tayyorlash imkonini beradi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, soxta yangiliklar haqiqatga mos bo‘lmagan axborotga bo‘lgan qiziqish va ishonch orqali tarqaladi. Masalan, MIT tomonidan 2018-yilda olib borilgan tadqiqotda shunday xulosa berilgan: "Yolg‘on yangiliklar haqiqatga nisbatan 70% tezroq tarqaladi" (Vosoughi et al., 2018). Bu esa ijtimoiy tarmoqlarda kimningdir ongini o‘zgartirish yoki jamiyatga ta‘sir ko‘rsatish uchun soxta yangiliklar qanday qudratli qurolga aylanganini ko‘rsatadi.

Soxta yangiliklarning keng tarqalishiga sabab bo‘layotgan omillar bir nechta. Birinchidan, odamlar o‘rtasida axborot savodxonligining yetarli darajada emasligi sababli ular har qanday xabarni tekshirmasdan ulashishga moyil bo‘lishadi. Ikkinchidan, ijtimoiy tarmoqlar algoritmlari ko‘proq "like" va "share" to‘plagan

postlarni ko‘rsatishga intiladi, bu esa yolg‘on va shov-shuvli xabarlarining tarqalishini tezlashtiradi. Uchinchidan, ayrim ommaviy axborot vositalari ham faktlar asosida emas, balki auditoriya e‘tiborini jalb qilish maqsadida ishonchsiz ma‘lumotlarni tarqatadi.

Pandemiya davrida bu holat yanada yaqqol ko‘zga tashlandi. Vaksinalar, virusning kelib chiqishi va davolanish usullari haqida tarqalgan yolg‘on ma‘lumotlar global darajada vahima va noto‘g‘ri qarorlar qabul qilinishiga sabab bo‘ldi. Usmonov fikricha, “yolg‘on ma‘lumotlar nafaqat haqiqatni yashiradi, balki uni o‘zgartirib ko‘rsatadi, bu esa omma qarashiga bevosita ta‘sir qiladi” (Usmonov, 2022, 32-bet). Bu holat medial savodxonlik darajasining pastligi, tekshirilmagan manbalarga ishonchning balandligi va tezkorlikka asoslangan axborot iste‘moliga bog‘liq.

Soxta yangiliklarning iqtisodiyotga ta‘siri tobora o‘shib bormoqda, chunki ular faqat shaxsiy qarorlar, balki global iqtisodiy jarayonlarga ham ta‘sir qiladi. O‘zgarmas darajada tarqaladigan yolg‘on axborotlar investitsiyalar, bozorlardagi narxlar, xalqaro savdo va boshqa iqtisodiy tizimlarga jiddiy putur yetkazishi mumkin.

Moliyaviy bozorlar sohasida, soxta yangiliklar aksiyalar, fond bozorlarining kurslari va iqtisodiy qarorlar ustida ta‘sir o‘tkazishi mumkin. Misol uchun, korxona yoki kompaniya haqida tarqatilgan yolg‘on xabarlar uning aksiyalarini tezda pasaytirishi yoki oshirishi mumkin, bu esa investorlar va iqtisodchilar uchun noaniqlik tug‘diradi. Shunday qilib, soxta yangiliklar bozorning barqarorligiga tahdid soladi. 2017-yilda “The Journal of Financial Economics” jurnalida chop etilgan maqolada soxta yangiliklarning moliyaviy bozorlar uchun salbiy oqibatlar haqida alohida ta‘kidlangan edi. Maqolada: “Yolg‘on yangiliklar aksiyalar narxlarining sezilarli o‘zgarishiga olib keladi, bu esa investorlar tomonidan qabul qilinadigan qarorlarni buzadi” (Heston, 2017). Bu holat iqtisodiyotning jadal rivojlanishiga to‘sqinlik qiladi va bozor ishonchining pasayishiga olib keladi.

Bundan tashqari, marketing va reklama sohasida ham soxta yangiliklar o‘z ta‘sirini o‘tkazadi. Kompaniyalar va brendlar o‘z mahsulotlarini sotish uchun ko‘pincha yolg‘on yoki chalg‘ituvchi axborotdan foydalanadilar. Bunday holatlar iste‘molchilarni xato qarorlar qabul qilishga undaydi va iqtisodiy resurslarning noto‘g‘ri taqsimlanishiga olib keladi. Masalan, soxta reklama yoki noto‘g‘ri ma‘lumotlar sotuvning o‘shishiga olib kelishi mumkin, lekin bu uzoq muddatda brendning obro‘sig va ishonchliligiga putur yetkazadi.

Ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilayotgan soxta yangiliklar esa, konsyumer xatti-harakatlarini manipulyatsiya qilishga sabab bo‘ladi. Odamlar, ayniqsa, salbiy yoki g‘aroyib sarlavhalarga ko‘proq ishonch bildiradilar, bu esa ular tomonidan noto‘g‘ri xarid qarorlarini qabul qilishga olib keladi. Reklama kompaniyalari bu holatdan foydalangan holda mijozlarni o‘z foydasiga jalb qilishadi. Misol uchun, soxta yangiliklar orqali ishlab chiqaruvchilar o‘z mahsulotlarini ko‘proq sotishga erishishlari mumkin.

Soxta yangiliklar, shuningdek, xalqaro savdoga ham ta’sir qiladi. Tarqatilgan yolg‘on axborotlar mamlakatlar o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalarni buzishi yoki savdo muhitiga zarar yetkazishi mumkin. Misol uchun, biror davlat haqida tarqatilgan noaniq yoki haqiqatga zid ma’lumotlar boshqa davlatlar bilan iqtisodiy aloqalar va savdo shartnomalarini pasaytirishi mumkin. 2018-yilda o‘tkazilgan bir tadqiqotda shunday xulosa qilingan: “Soxta yangiliklar nafaqat ichki bozorlarga, balki xalqaro savdo tizimiga ham jiddiy ta’sir ko‘rsatadi, bu esa milliy iqtisodiyotlarga salbiy ta’sir qiladi” (Shao et al., 2018).

Shunday qilib, soxta yangiliklar iqtisodiy tizimning barcha jabhalariga salbiy ta’sir ko‘rsatadi: bu nafaqat odamlarning shaxsiy iqtisodiy qarorlariga, balki global moliya tizimiga ham tahdid soladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, soxta yangiliklar ijtimoiy barqarorlikni izdan chiqaradi, odamlar orasida ishonch inqirozi va g‘ayriinsoniy munosabatlarga sabab bo‘ladi. Shuningdek, jamiyatda xavotir, vahima va adovat uyg‘onishiga olib keladi. Ular odamlarning fikrlash tarzini o‘zgartiradi, muhim ijtimoiy qarorlar noto‘g‘ri ma’lumotlarga asoslanib qabul qilinishiga sabab bo‘ladi.

Soxta yangiliklarning jamiyat va iqtisodiyotga tahdidi kuchaygani sayin, ularga qarshi samarali kurash choralarini ishlab chiqish va joriy etish tobora muhimlashib bormoqda. Ushbu kurashda nafaqat davlat idoralari, balki OAV, texnologik kompaniyalar va har bir fuqaroning o‘rni beqiyos.

Birinch navbatda, axborotni tekshirish (fact-checking) mexanizmlarini rivojlantirish zarur. Bugungi kunda “FactCheck.org”, “Snopes”, “PolitiFact” kabi xalqaro platformalar shubhali axborotlarni tekshirish bilan shug‘ullanadi. Shu kabi xizmatlarni mahalliy darajada rivojlantirish orqali O‘zbekistonda ham yolg‘on ma’lumotlarga qarshi aniq, ishonchli va tezkor choralar ko‘rilishi mumkin.

Ikkinchi yo‘nalish – mediamadaniyat va axborot savodxonligini oshirish. Har bir fuqaro, ayniqsa, yoshlar, tarqatilayotgan ma’lumotlarni tanqidiy tahlil qilishni, ishonchli manbalarni ajrata olishni o‘rganishlari kerak. Maktab va oliy ta’lim tizimida media savodxonlikka oid maxsus darslar, seminarlar va treninglar tashkil etilishi bu boradagi muhim qadam bo‘lishi mumkin.

Uchinchi yo‘l – qonunchilik va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish. Soxta yangiliklarni ataylab tarqatgan shaxslarga nisbatan jazo choralarini belgilovchi qonunlar mavjud bo‘lishi va amalda qo‘llanilishi kerak. Masalan, Germaniyada 2017-yildan boshlab, ijtimoiy tarmoqlar orqali yolg‘on axborot tarqatgan foydalanuvchilarga katta miqdorda jarima solish amaliyoti mavjud. Shu kabi qonunchilik asoslari boshqa mamlakatlar tajribasidan kelib chiqib O‘zbekistonda ham mukammallashtirilishi mumkin.

To‘rtinchi jihat – texnologik yechimlar. Sun‘iy intellekt asosidagi algoritmlar yordamida soxta yangiliklarni avtomatik aniqlash va bloklash bo‘yicha ishlar olib borilmoqda. Masalan, Facebook va Twitter singari platformalar AI orqali spam, noto‘g‘ri axborot va manipulyativ kontentlarni aniqlab, ularni avtomatik tarzda o‘chiradi yoki ogohlantiradi. Shunga o‘xshash algoritmlar O‘zbekiston ijtimoiy tarmoqlari va yangilik saytlari uchun ham moslashtirilishi mumkin.

Beshinchidan, fuqarolik jamiyati va OAVning faolligi. Soxta yangiliklarni fosh qilishda mustaqil jurnalistika va blogerlarning roli ham muhim. Ular ijtimoiy mas’uliyatni anglab, o‘z sahifalarida ishonchli axborot berishga intilishlari lozim. Shu tarzda, soxta yangiliklarga qarshi kurashish uchun kompleks, ya’ni huquqiy, texnologik, madaniy va ta’limiy yondashuvlar birgalikda olib borilishi zarur. Bu esa jamiyat barqarorligi, axborot ishonchliligi va iqtisodiy xavfsizlikning kafolatidir.

Soxta yangiliklar (fake news) zamonaviy axborot makonida global muammoga aylangan bo‘lib, jamiyatda ijtimoiy ongga, iqtisodiy barqarorlikka va ishonch tizimiga jiddiy tahdid solmoqda. Ular ijtimoiy tarmoqlar, ommaviy axborot vositalari va sun‘iy intellekt texnologiyalari orqali tez va keng tarqalib, ommani chalg‘itish, manipulyatsiya qilish vositasiga aylanmoqda. Bu holat pandemiya, siyosiy jarayonlar va iqtisodiy munosabatlar davrida yaqqol namoyon bo‘ldi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, yolg‘on axborotlar nafaqat shaxsiy qarorlar, balki global iqtisodiy jarayonlarga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi — investorlar, iste’molchilar va xalqaro

savdo ishtirokchilarining harakatlariga bevosita ta'sir etadi. Ayniqsa, moliya bozorlaridagi barqarorlik va brendlar ishonchliligiga putur yetkazadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimov, B. (2023). Rostga o'xshagan yolg'on. Beruniy Alimov shaxsiy blogi. <https://beruniyalimov.uz/archives/566>
2. Fan va Ta'lim. (2023). Feyk xabarlar va ularni aniqlash mezonlari. <https://fanvatalim.uz/uz/article/155/>
3. Fledu. (2023). Feyk xabar va uning jamiyatga ta'siri mavzusida ekspertlar davra suhbat. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi rasmiy sayti. <https://fledu.uz/language/uz/feyk-xabar-va-uning-jamiyatga-tasiri-mavzusida-ekspertlar-davra-suhbati-otkazildi/>
4. Kun.uz. (2017, November 7). Yolg'on xabarlarni qanday ajratish mumkin? <https://m.kun.uz/uz/news/2017/11/07/fejk-angiliklarni-kandaj-azratis-mumkin>